

ВІДМІННОСТІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ТЕРМІНОЛОГІЇ БАНКІВСЬКОГО РЕЗЕРВУВАННЯ ТА ТРАКТУВАННЯ ЙОГО СУТНОСТІ

Здійснено аналіз підходів до трактування сутності банківського резерву. Досліджено характерні відмінності діяльності банку та підприємства, які впливають на формування та використання резервів. Автором виділено ознаки резерву як об'єкта

бухгалтерського обліку, здійснена їх критична оцінка.

Ключові слова: актив, банківський резерв, облік, ознаки резерву, резерв, фонд, цільовий характер

Постановка проблеми. Будь-яка економічна операція має певний ступінь ризику та здійснюється в умовах невизначеності. Ризиковість господарської операції долається різними методами, зокрема формування резервів дає суттєвий рівень захисту від непередбачуваних несприятливих обставин здійснення господарської діяльності. Багатоаспектність та дискусійність питання резервування привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Аналізуючи різні наукові публікації, доповіді на конференціях зазначимо, що для визначення сутності резерву вчені часто розглядають резерви з позиції відокремлення та розмежування понять "фонд", "резерв", "регулятив", "оціночний резерв", "забезпечення" тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел показав, що існує 6 основних підходів до трактування сутності резерву:

Перша група авторів, такі як Азрилян А.Н., Борисов А.Б., Варламова Т.П., Ожегов С.И., визначають резерв запасом матеріальних цінностей і грошових коштів на випадок необхідності або для покриття непередбачуваних витрат.

Друга група дослідників, зокрема Ісаєнко А.Н., Лунев С.С., Таусова І.Ф., трактує резерв як джерело покриття можливих або очікуваних витрат та збитків.

Орищенко М.М., Загоруйко Ж.В. характеризують резерв як ресурси для покриття цільових витрат в майбутньому. У даному визначенні автори визначають резерв активом як і в першому випадку, проте основна увага зосереджена на покритті витрат, що мають цільовий характер.

Русієва І.Б., Стоун Д. та Хитчинг К. тлумачать резерви як частину нерозподіленого прибутку, що має цільове призначення. Варто відмітити, що тут основна увага авторів концентрується не на суті резерву, а на джерелі його утворення.

Наступна група авторів вважає резервом невикористані (потенційні) можливості [10]. Часто потенційними можливостями називають економічні резерви підвищення продуктивності діяльності організації, які не визнаються в бухгалтерському обліку, а мають суто управлінський характер [6].

Дослідники Козлова М.О., Понокова Д.И. та ін. ототожнюють резерв із засобом впливу господарських ризиків на фінансовий результат, утворюється з метою приведення капіталу у відповідність із його реальною оцінкою.

Різноманітність поглядів авторів на поняття резерву пояснюється тим, що кожен автор акцентує увагу на окремих характеристиках резерву, комбінуючи їх певним чином.

Стан вивчення проблеми. Ще більше дискусійних моментів та неузгоджених позицій має полеміка з приводу трактування самої сутності резерву, оскільки на сьогодні практично відсутнє певне єдине визначення сутності резерву. Більшість наукових публікацій, як правило присвячені питанням резерву на рівні промислового підприємства. Згідно Закону України "Про банки і банківську діяльність", банк є також юридичною особою, але такою, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Розглядаючи питання банківських резервів необхідно визначити можливість застосування термінології діяльності "традиційного" підприємства у діяльності банку та його об'єктів обліку. З одного боку, банк є підприємством, яке має своїх засновників, керівні органи, веде бухгалтерський облік, здійснює аналіз, проте виконує характерні для банку операції, як правило з підвищеним ризиком, та жорсткішим контролем з боку державних органів та громадських організацій.

Приступаючи до вивчення сутності банківського резерву, варто визначити чи має банківський резерв суттєві відмінності від резерву, що формується на підприємстві виробничої сфери, торгівлі, послуг та банку. Згідно із законодавством банком називають підприємство, що виконує певний специфічний набір функцій та операцій. Функціональне спрямування банку, як суспільного інституту, відрізняє його від інших підприємств, що надають інші послуги. Специфіка виконуваних операцій впливає на організаційну структуру, регламентування та особливості відображення операцій в обліку. Серед інших відмінностей, доцільно визначити нееквівалентність обміну вартості послуги при заключенні угоди та відсутність передачі права власності на суму кредиту. Банк пропонує на ринку особливий вид товару – гроші. Якісна форма товарів, що обмінюються в процесі продажу на підприємстві змінюється (товар-гроші), тоді як у банку залишається незмінною (гроші-гроші), відрізняються лише кількісні показники.

Варто відмітити і регламентування процесу резервування. Фінансово-господарська діяльність банку піддається жорсткішому регулюванню з боку зовнішніх органів ніж будь-яка інша підприємницька діяльність.

Не зайве зазначити й ту відмінність, що стосується лише деяких операцій банківської сфери. При передачі вартості в кредит чи залучення на депозит банк фактично не передає та не отримує відповідно права власності на актив, а лише здійснює передачу права користування та розпорядження цим активом. Отже, кожна відмінність банку як особливого підприємства є досить умовною та лежить в сфері професійного судження вченого, що досліджує це питання. Деякі відмінності є справедливими лише при розгляді окремих операцій або у визначеному часовому діапазоні. Разом з тим, з метою підкреслення особливостей ведення операцій банку та відображення їх в обліку, подальше дослідження доцільно проводити в напрямку зосередження уваги над сутністю саме банківського резерву та його різновидів.

Мета дослідження. Метою дослідження є здійснення критичного аналізу сутності резерву взагалі і банківського резерву зокрема, а також виявлення основних ознак резервування, у тому числі як об'єкта бухгалтерського обліку. Для досягнення вказаної мети в роботі поставлені наступні завдання:

1) дослідити наукову думку вітчизняних і зарубіжних вчених щодо сутності резерву та його основних ознак, виділити відмінності і подібні сторони трактувань даної економічної категорії;

2) виділити ознаки саме банківського резерву і здійснити його характеристику;

3) окреслити процес формування резерву у бухгалтерському обліку.

Викладення основного матеріалу. Результати дослідження. Отже, підсумовуючи проведений аналіз публікацій, резерв трактують як: запас матеріальних цінностей і грошових коштів на покриття непередбачуваних витрат; ресурси; частину нерозподіленого прибутку; невикористані (потенційні) можливості; засіб впливу господарських ризиків на фінансовий результат. Окрім цих понять резерв часто ототожнюють з терміном "фонд".

Частина авторів стверджує, що сутність "фонду" є більш ширшою ніж "резерв", тобто резерв є різновидом фонду. Вигівська І.М. аргументує це тим, що всі резерви, які формуються та відображаються в бухгалтерському обліку є фінансовими та можуть мати різні джерела утворення, виражені лише в грошовому вимірнику [2].

Інша частина авторів, як правило, визначають фондом запас та накопичення активів, в тому числі грошових коштів чи матеріальних засобів, створених з певною ціллю, тоді як резерв не завжди протистоїть реальній вартості, і пов'язаний із завищеною вартістю певного об'єкту обліку іншої сторони балансу, якому відповідає нульовий актив/пасив [11]. Варто відзначити, що серед науковців часто зустрічається думка про розмежування досліджуваних понять на основі цілей їх створення та використання, вказуючи, що фонд використовується для накопичення та нагромадження наявних капіталів, а резерв лише для підтримання стабільного рівня функціонування.

Серед широкого загалу вчених, можливо виокремити групу авторів, які вважають, що забезпечення платежів чи накопичення майбутніх витрат має відноситися до резервів [7, 8, 9]. Забезпечення рівноправно відноситься як до резервної системи, так і до системи зобов'язань банку, оскільки має властивості обох систем. У міжнародних нормативних актах, забезпечення трактується як зобов'язання з невизначеними на момент виникнення сумою та часом погашення.

Тому не має сумнівів, що резерв майбутніх витрат і платежів, або іншими словами забезпечення, дійсно мають ознаки резерву за рахунок невизначеності термінів та сум. Забезпечення створюється для погашення зобов'язань, що виникли в минулих періодах, тоді як створення резерву не означає, що ці витрати обов'язково будуть понесені. Не варто забувати й про те, що резерву має відповідати актив, вартість якого завищена, тоді як резерв майбутніх витрат і платежів виконує функції фонду, акумулюючи вільні ресурси на випадок потреби здійснення виплат згідно результатів діяльності попередніх періодів. Вважаємо, що забезпечення займають проміжне положення між резервами та зобов'язаннями. Намагання класифікувати резерви майбутніх виплат і платежів як одну з вищезгаданих систем, веде до применшення значення і властивостей забезпечень. Оскільки, об'єктом дослідження даної статті є банківські резерви, то є недоцільним включення забезпечень у склад резервів банку.

Вітчизняні та зарубіжні вчені наголошують на таких основних ознаках резерву:

1. Резерв є витратами або джерелом покриття очікуваних витрат. Одночасно із формуванням резервів у бухгалтерському обліку визнаються витрати на створення відповідного резерву. Така практика формування підтримується міжнародними стандартами та вітчизняними нормативними актами. Втім ототожнення резерву лише із витратами є неправомірним, оскільки витратами називають зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів чи збільшення зобов'язань. Формування деяких видів резервів не передбачає зменшення економічних вигід в поточному періоді, а відкладення частини ресурсів для використання в майбутньому. Суттєвою відмінністю між витратами та резервом є неминучість запланованих витрат, що не завжди стосується резервів.

Чинна методика обліку загальних резервів банку передбачає їхнє створення в процесі розподілу нерозподіленого прибутку. Отже, відповідна ознака

резерву обмежує його сутність і є радше одним із джерел утворення резерву, ніж характеристикою. Підхід до визнання резерву як джерела очікуваних витрат навряд чи можна вважати прийнятним для оцінки його сутності, адже лише деякі види резервів створюються для покриття очікуваних витрат. З іншого боку, в разі підтвердження ризику методика формування резервів передбачає оцінку можливих збитків, тобто ймовірність виникнення яких існує. Втім факт формування резерву ще не означає визнання збитків, а лише прийняття вірогідності їх виникнення, тобто резерв є джерелом покриття можливих витрат. Варто, зазначити, що управлінський підхід до розуміння резерву в першу чергу як витрат, призводить, до недооцінення позитивного ефекту резервування на практиці.

2. Серед авторів існує думка, що резерв, це в першу чергу, вид пасиву. Аналіз практики використання рахунків, що використовуються для відображення резервів, показує, що деякі види резервів дійсно відображаються на рахунках, що визнаються пасивними або контраktivними. Хоча відображення операцій за контраktivними рахунками здійснюється за методами відображення операцій на пасивних рахунках, визначення резерву як виду пасиву не є виправданим, оскільки обмежує сутність резерву і окреслює можливість визнання лише окремих видів резерву. Наприклад, обов'язковий резерв обліковується на кореспондентських рахунках банку, які є активними і мають абсолютно протилежні ознаки відображення операцій на пасивних рахунках.

3. Вартою уваги ознакою є цільовий характер резерву, оскільки формування і визнання в обліку певного виду резерву здійснюється лише з певною метою, на яку відповідний резерв може бути використаний. Цільовий характер передбачає визначення основних аспектів функціонування резерву як об'єкта бухгалтерського обліку, відображення на відповідних рахунках, цілі використання, джерела та терміни створення. Відтак, визнання даної характеристики є необхідною умовою функціонування резерву в бухгалтерському обліку.

4. Ціль створення резерву – покриття ризиків. У переважній більшості робіт, присвячених дослідженню суті резерву, автори відзначають страхову ціль створення резерву [7, 11]. Водночас варто звернути увагу на широкий спектр інших функцій резерву на підприємстві, які є не менш важливими і впливають на призначення резерву. Більш вдалим є формулювання загального цільового характеру резерву ніж обмеження лише єдиною метою.

5. Формування резерву є засобом впливу на фінансовий результат [6, 9]. Будь-яка операція, що відображається на рахунках бухгалтерського обліку впливає на результат діяльності установи. У випадку визнання загального резерву, відбувається розподіл вже визнаного в періоді прибутку, тоді як формування інших видів резервів призводить до визнання витрат, що прямо впливають на фінансовий результат банку. Незважаючи на те, що обсяг сформованого резерву обмежується лише обсягом активів чи наданих зобов'язань, які підлягають резервуванню, необхідно завжди пам'ятати, що величина резерву є розрахунковою та базується на професійному судженні банківського експерта. Відповідно доходимо логічного висновку, що резерв є дійсно засобом впливу на фінансовий результат. Варто згадати й про основні переваги та недоліки резервування, що опиняються на різних чашах терезів при прийнятті управлінських рішень направлених на формування резерву. З одного боку декларування нижчих доходів, впливає на зменшення податку на прибуток, але водночас призводить до цілої низки негативних наслідків, зокрема: невдоволення акціонерів, здешевлення вартості акцій, зниження інвестиційної привабливості та популярності серед вкладників. Низький рівень зарезервованих активів може свідчити про недобросовісність кадрів у питаннях формування резерву, а також про прийнятий високий ризик здійснення фінансової діяльності. Таким чином, на практиці банківська установка дійсно має змогу

використовувати резерв як засіб досягнення власних встановлених цілей. Ототожнення резерву із інструментом впливу на фінансовий результат має управлінський аспект. Втім така точка зору, не може адекватно відобразити внутрішню сутність резерву, оскільки стосується стратегічних цілей використання досліджуваного об'єкту.

6. Резерв є частиною активів, запасом [3, 6]. Формування резервів відбувається за рахунок активів банку. У визначений момент, банк розпоряджається та володіє певною сукупністю активів, які використовуються та розподіляються у відповідності із завданнями банку та нормами правового регулювання. На протипагу, Понокова Д.І. стверджує, що "всі резерви, що формуються в бухгалтерському фінансовому обліку, носять виключно фінансовий характер, тобто не являють собою запасу коштів або цінностей в натуральному, і навіть вартісному вираженні..." [9]. Формування резерву на практиці не передбачає створення певного фізичного запасу, що уречевлюється у відокремленні частини активів, втім процес визнання резерву в бухгалтерському обліку є подібним до створення запасу.

Визнання в обліку резерву під ризиковий характер фінансового інструменту фактично означає відокремлення на визначений момент часу частини відповідного активу, якість якого є низькою і свідчить про низьку вірогідність повернення останнього. Проте визнання резерву не означає про відмову від активу (списання), а лише високу ймовірність такої події в подальших періодах. Обсяги низьких за якістю активів в реальності мають відповідати сумі відповідно сформованих резервів. А отже, можливо дійти висновку, що резерв відображає частину активу з низькою якістю. Стосовно інших видів резервів, що формуються для забезпечення достатності ресурсів в майбутніх періодах (яке за національними нормативними актами, що регулюють підприємницьку діяльність, називається забезпеченням), то тут йдеться про відокремлення частини активів, що будуть використані на задоволення потреб банку в майбутньому.

Створення загального резерву банку здійснюється під час розподілу прибутку, якому, як правило, відповідає приріст окремих статей активу. Проведення із формування резерву стосується лише пасивних рахунків, коли не відбувається поділу активів. Формування загальних резервів та фондів банку означає радше відособлення на визначені цілі частини зароблених ресурсів з метою їх подальшого використання. Таким чином, створений загальний резерв дуже умовно можна віднести до активів. Проте варто наголосити на тому, що процес відкладення частини джерела формування резерву, має місце при його створенні.

У дисертації Орищенко М.М., резерв визначається як: "облікова категорія у вигляді антиципацій цільового характеру, що створені відповідно до чинного законодавства, установчих документів та призначені для здійснення обов'язкових виплат, покриття передбачуваних та очікуваних витрат, усунення наслідків надзвичайних подій і забезпечення таких умов функціонування підприємства, які задовольняють його власників", при цьому під антиципацією розуміється "передбачення можливого розвитку подій, передчасне настання певного явища" [8], втім тлумачення останнього як "стягнення платежів раніше встановленого терміну", що підкреслює відволікання частини активів з обороту, вважаємо більш доречним. У довідниковій, спеціальній, економічній, фінансовій, страховій літературі термін "резерв" відображається в загальному для акумулювання ресурсів для подальшого використання.

Стосовно терміну "банківський резерв", то його трактування здійснюється без врахування загального змісту поняття "резерв", але беручи до уваги резерви, формування яких характерне для банківської установи. Так, у економічних словниках резерв розуміють, як частину отриманих засобів від вкладників, які у формі платіжних засобів мають зберігатися в банку чи

центральному банку [1, с. 538-539], що на практиці є присуті обов'язковим резервом. В іншому економічному словнику, автори розглядають резервний фонд банку як запаси грошових білетів та розмінної монети, що зберігаються у сховищах банків і ще не випущені в обіг, що призначені для поповнення кас банків [4, с. 228]. Третя група авторів надає визначення банківського резерву як частини капіталу, що призначена для компенсації збитків за активними операціями банків [5, с. 707].

Відповідно до чинного плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, фінансові установи мають право формувати резерви під знецінення боргових цінних паперів, що рефінансуються НБУ, під заборгованість інших банків, під дебіторську заборгованість за операціями з банками та з клієнтами, а також за операціями банку, резерви під заборгованість за кредитами, що надані клієнтам, під знецінення цінних паперів у портфелі банку до погашення, резерви на покриття ризиків та витрат, загальні резерви та фонди банку, забезпечення оплати відпусток, які можна об'єднати у три групи: резерв, що частково виконує роль фонду, який обліковується на рахунках капіталу та формується з прибутку; резерв, основною функцією якого є захист від можливого неповернення активу та оцінка активу відповідно до реального стану; та забезпечення, які деякі дослідники відносять до резервів. Крім того, банки зобов'язані тримати залишки коштів на кореспондентському рахунку в обсягу, що дорівнює обов'язковому резерву, та здійснювати у встановлені строки відрахування до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. До того ж, функціонування банку немислиме без розрахунків лімітів залишків каси в кожному окремому відділенні, що обумовлюється стандартами безпеки функціонування та обслуговування клієнтів. Останнє на практиці відображається лише в аналітичному обліку і є радше матеріальним запасом окремого відділення, ніж резервом банку.

Як вже встановлено, більшість авторів використовують термін "банківський резерв" для підкреслення специфіки окремих параметрів, що беруться до уваги при операціях з банківськими резервами, а також враховують те, що в банківських установах, є резерви, використання яких актуальне лише для банку. Проте ототожнення банківського резерву лише з одним видом резерву, зводить до нуля сутність дослідження, адже відбувається нівелювання сутності банку як підприємства та наявності інших резервів, що формуються в фінансовій установі. З іншого боку, серед переліку резервів, що створюються в банку, є такі, що функціонують аналогічно до відповідних резервів на підприємстві. Отже, термін "банківський резерв" необхідно сформулювати як **відкладений банківський актив або пасив на цілі, пов'язані зі специфікою діяльності банку та вимогами контролюючих органів з метою покриття можливих витрат розрахункового характеру**. Під активом розуміється сукупність майна, яким володіє чи розпоряджається банк у визначений момент часу. Таке визначення підкреслює цільовий характер резерву, але не обмежує перелік завдань, для яких створюється резерв, тлумачить резерв як засіб, що виведений з обороту на невизначений час; акцентує увагу на ймовірному характері виникнення витрат, спричинених прийнятим рівнем ризику при вкладанні коштів в актив, а також неточність деяких параметрів формування резерву, що відображає бухгалтерський та економічний погляд на сутність досліджуваного поняття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В статті науковим чином доведено, що резерв має як активну, так і пасивну природу, тягне за собою виникнення витрат, в тому числі прогнозованих, та слугує засобом зниження багатьох видів ризиків, зокрема фінансового. Крім цього, існує економічна характеристика (сутність) резерву та його бухгалтерська інтерпретація. До того ж підприємницькій і банківській діяльності притаманні відмінності як в самій структурі операцій, так і в сутності резервування. Характерним

для банку є відсутність передачі саме права власності на обмінюваний актив, клієнт отримує лише право користування та розпорядження отриманим ресурсом. Відсутня й зміна якісної форми активу, що передається у користування, відрізняється лише кількісна сторона обміну. Збільшення тривалості угоди у часі призводить до підвищення фінансового ризику, що вимагає спеціальної методики формування резервів та жорсткого економічного та бухгалтерського контролю. Таким чином, для обліково-аналітичного забезпечення операцій банку важливо мати чітке уявлення про економічний аспект трактування сутності резервів та про аспект відображення їх в бухгалтерському обліку. Це дасть можливість якісно запобігати ризикам здійснення активних операцій як з точки зору менеджменту, так і з боку правильного відображення процедур резервування в бухгалтерському обліку.

Список використаних літературних джерел:

1. Большая Экономическая Энциклопедия / [авт. кол.: Т.П. Варламова, Н.А. Васильева, Л.М. Неганова и др.]. – М.: Эксмо, 2008. – 816 с.
2. *Вигівська І.М.* Проблеми трактування понять “фонд”, “резерв”, “оціночний резерв”, “регулятив”, “забезпечення” [Електронний ресурс] / І.М. Вигівська // Вісник ЖДТУ. – 2010. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.gov.ua/portal/natural/npkntu_e/2010_18_1/stat.../09.pdf.
3. *Дячек С.М.* Відображення в бухгалтерському обліку та аналіз резервів молокопереробних підприємств АПК: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / С.М. Дячек – Київ, 2008. – 21 с.
4. *Економічна енциклопедія* : у 3 т. / [редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.), Л.О. Канищенко та ін.]. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – Т. 3: – 2002. – 952 с.
5. *Загородній А. Вознюк Г.* Фінансово-економічний словник / А. Загородній, Г. Вознюк – К. : Знання 2007. – 1072 с.
6. *Козлова М.О.* Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України) : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / М. О. Козлова. – Житомир, 2006. – 20 с.
7. *Лунев С.С.* Принцип осмотрительности в бухгалтерском учете: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 “Бухгалтерский учет, статистика” / С.С.Лунев – Нижний Новгород – 2002. – 20 с.
8. *Орищенко М.М.* Облік і аудит резервів капіталу: методологія та організація: автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд.е.н.: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / М.М. Орищенко. – Київ, 2009. – 20 с.
9. *Понокова Д.И.* Бухгалтерский учет резервов и регулятивов: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 “Бухгалтерский учет, статистика” / Д.И. Понокова.– Краснодар. – 2007. – 21 с.
10. *Савицкая Г.В.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г.В. Савицкая. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – Минск : ООО “Новое знание”, 2001. – 688 с.
11. *Таусова И.Ф.* Учетно-аналитическое обеспечение резервной политики коммерческой организации: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 “Бухгалтерский учет, статистика” / И.Ф. Таусова – Мичуринск, 2008. – 22 с.

СИУХІНА Катерина Миколаївна – аспірант кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу ДВНЗ “Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана”.

Наукові інтереси:

– бухгалтерський облік та аналіз формування і використання банківських резервів.

Стаття надійшла до редакції: 19.10.2012 р.